

JOVAN VUKOVIĆ

Sintaksička sinonimika i njen značaj za opću teoriju jezika*)

1. Ako pođemo od rečenice kao osnovne komunikativne jedinice, koja je međuljudsko sporazumevanje i učinila jezikom i na taj način omogućila razvitak čovečije svesti, uočićemo da će se ona ispoljiti, možemo li reći, u tri svoja osnovna oblika: **inteligibilnom** (intelektualna strana svesti), b) **volitivnom** (aktivna, ili recimo preciznije, najaktivnija njena komponenta) i c) **emotivnom** (u čistijem obliku senzibilna strana njena). Ako tako pojave posmatramo, shvatimo i to: da se sve tri komponente svesti, adekvatno tome i rečenice (odnosno čitavog jezika kao sistema), međusobno prožimaju: nikad misao u sasvim čistom intelektualnom obliku (postojaće uvek, bar u minimumu, i doza emocije), nikad volitivno bez misli i emocije, i, najzad, svaka emocija imaće i svoje intelektualne impulse.

2. Od ove osnovne postavke pođimo dalje: jezik se ispoljava u svojim **formama**, na jednoj, i u svojim **značenjima**, na drugoj strani (formalna, odnosno gramatička, i značenjska, odnosno semantička strana jezika). Ako je rečenica zasnovana na čistije zamišljenom planu obične komunikacije (cilj nam je da se razumemo, ne idemo dalje od toga), onda ćemo imati **običnu gramatičku** jedinicu; ako je ona, manje ili više, protkana emotivnim sudelovanjem naše svesti, imaćemo nešto više od njene obične gramatičke forme, a taj plus je i njena **stilistička** komponenta; govornom licu je cilj

*) Referat pročitan na Kongresu Slavističkih društava Jugoslavije, u Beogradu krajem septembra 1972. godine.

ne samo da ga slušalac razume — nego i da bude više zainteresovan za ono što mu se kaže. To su, čini mi se, elementarna poimanja rečenice i čitave naše govorne aktivnosti, nezaobilazna za svaku savremeno progresivnu lingvističku teoriju. Iz toga proizilazi i činjenica, u općelingvističkoj teoriji dovoljno naglašena: da svako zanemarivanje semantičke strane u jeziku (usko deskriptivni formalizam) ostavlja velike praznine u lingvističkim rasuđivanjima, kao što i svako odsustvo formalne raščlanjenosti u rečenici, u strukturnom njenom vidu, ostavlja interpretatora da se kreće u velikoj rasplinutosti verbalno zamagljenih esplikacija. Šta znači danas raščlanjivati rečenicu i, uopće rečeno, sintaksičke celine? — Postavljati u opozicione međudnose rečenične forme i upoređivati ih po sličnosti i po razlikama, a to znači i na sintaksičkim celinama primenjivati principe fonologije, u onom smislu kako je ovu granu lingvističke discipline zasnovao Trubeckoj u tridesetim godinama ovoga veka. Tim putem idući, dospevamo do, mislim, danas nezaobilaznih, spoznaja: da je gramatička analiza teksta neodvojiva od stilističke, i obratno. A to drugim rečima rečeno znači: **lingvistilistika**, u svom egzaktnijem obliku obrađivana, fungira (treba da fungira) kao jedna od osnovnih disciplina i nauke o jeziku i nauke o književnosti. Koliko to danas mnogima može biti i dovoljno poznato kao činjenica, toliko smo još prilično daleko od toga da se izgrade i usaglase metodi ove renomirane naše discipline. Mnoge jezgrene ideje u osnovi dobro postavljene tek su u začetku da dobiju svoju pravu primenu.

3. U svojim sintaksičkim i lingvističkim studijama, ja pokušavam da u centar posmatranja postavim rečeničnu analizu u dva aspekta gledanu: a) u aspektu sintaksičke **derivacije** i b) u aspektu sintaksičke **sinonimije**, s krajnjim ciljem da bi nam ovaj drugi aspekt pomogao u izgrađivanju metoda. Prenoseći leksikografsko-leksikološki kriterij na sintaksičke kategorije, sintaksičkom derivacijom smatram: svako proširivanje rečenične forme, polazeći od najmanje (reč se proširuje u sintagmu: **kuća** → **mala kuća**, **kopam** → **kopam u vrtu**). Ako se putem derivacije proširuje i sadržaj (to znači i formalna i semantička derivacija), onda imamo u procesu **proširivanje**: sintagmatsko, rečenično (obična prosta rečenica se proširuje u tzv. proširenu, — sve do kojih razmera danas u fleksivnom jeziku možemo imati razvijenu strukturu proste rečenice), pa daje: od proste rečenice u iste prirode procesu dobijaju se oblici složene (i koliko mnogostruko složene) rečenice. U svemu tome kad pojave gledamo, radi se u osnovi o menjanju rečenične forme, ali ne uvek i

o menjanju sadržaja; više puta se radi o menjanju forme, ali ne i o semantičkoj derivaciji. Ako sintaksičku jedinicu u vidu reči **kuća** (jednopoimovna forma) proširimo u sintagmu **mala kuća**, onda smo dobili sinonim dvopoimovne leksičke jedinice **kućica**; imamo posla sa leksičko-sintaksičkim sinonimima. Ako rečenicu: **Sastali smo se radi preksutrašnjeg izleta** proširimo u oblik: **Sastali smo se da se dogovorimo o preksutrašnjem izletu** (opet vrsta derivacije), dobili smo opet dve sinonimne rečenične forme, jedanput u vidu proste, drugi put u vidu složene rečenice. U ovim granicama kad vršimo upoređivanje, mi se služimo, u stvari, metodom sintaksičke transformacije, rekao bih na jednom nivou višem nego što je to transformacioni metod na usko formalnom planu promatran. Bilo da se radi o derivacionim sintaksičkim procesima ili ne, ako smo u granicama sintaksičke sinonimike, uvek smo u kontaktu sa momentima stilističke vrednosti.

Sad se možemo zapitati: čemu služe istoznačni sintaksički oblici u jednom tipu složene rečenice: **Čim smo došli, počeli su da nam spremaju večeru // Tek što smo došli, počeli su da nam spremaju večeru // Kako smo došli, počeli su da nam spremaju večeru** — tri načina vezivanja zavisne rečenice za osnovnu potpuno sinonimno građena (apsolutni sinonimi) reflektuju se na stilističkom planu u smislu gradacije stilističkih efekata. Tome u stvari i služe poliformni oblici istoznačnih formi zavisnih i nezavisnih rečenica i sve obilje istoznačnih veznika koliko ih u datom jeziku ima. Forme složene vremenske rečenice: **Kad su došli na određeno mjesto**, počeli su pripremati konak = **Pošto su došli na određeno mjesto**, počeli su pripremati konak — potpuno su sinonimne sa prostom rečenicom: **Došavši na određeno mjesto**, ...

Padežna sinonimika isto tako i isto toliko pruža nam široko polje za primenu ovde signiranog metoda: **Stradao je zbog svoje neumešnosti // Stradao je sa svoje neumešnosti // Stradao je iz svoje neumešnosti** (uporediti i u referatu M. Ivić: **zbog pakosti // iz pakosti // od pakosti**). Gde god pred sobom imamo sinonimne forme i koliko god njih može biti, uvek treba računati i sa stilističkim valerima, makar koliko oni bili i manje primetljivi.

I u padežnoj upotrebi i u oblicima rečeničnog vezivanja primetićemo, i od njih treba polaziti, stilistički neutralne forme i one koje prema njima stoje u opoziciji kao stilistički markirane ($stM\emptyset \sim stM+$). Uzmimo još pomeranje u po ređenju leksičkih i sintagmatskih elemenata u rečenici: **Plava pučina spava ($stM\emptyset$) ~ Pučina plava spava ($stM+$) ~ Pučina, plava, spava ($stM+_2$)**. Uporedi i: Francuskoga da

ne bi brijega, aravijsko more sve potopi (stM+) ~ Da nije bilo francuskoga brijega, aravijsko more bi sve potopilo (stMØ). Itd., itd.

4. Mi ovde dosad operišemo sa gramatičkom strukturom rečenice na gramatičko-stilističkom planu posmatranom. Međutim, sa svim ovim i ovakvim raščlanjivanjima i analizama mi ostajemo još na pola puta, ili ne ni toliko. Nismo se dotakli zvučne strane u rečeničnoj strukturi. Ako za momenat ostavimo po strani sva glasovna sazvučja (bolje rečeno, leksičko-glasovna), što se u novije vreme u stilističkim analizama sve više i više usavršava, onda nam za sintaksičku stranu posla ostaje upoređivanje gramatičke strane u rečeničnim oblicima (o čemu je dosad ovde bilo reči) i njenih intonacionih oblika. To sam u najnovijoj svojoj raspravi (**Transformacija rečeničkih oblika u strukturama srpskohrvatskog stiha**, Zbornik za jezik i književnost, knj. I, Titograd 1972) pokušao da učinim, radi se o posmatranju i stilističkom ocenjivanju **gramatičke**, na jednoj, i intonacione strukture u rečeničnim celinama, na drugoj strani. U intonacionu strukturu rečenice uključujem i slogovnu intonaciju (akcenat i kvantitet), iz razumljivih razloga. Krajnji cilj je: **pronaći i valorizovati sve efekte** u rečeničnom obliku, od običnog govornog i običnog proznog, preko umetničkog proznog pa do najefektnijeg poetskog izraza. Poznati francuski lingvista i stilističar P. Guiraud je jednom prilikom rekao: kako je svaki jezički izraz jednak **značenje + efekat**. Efekat može biti na nultom stepenu (obična komunikaciona vrednost izraza) i u gradacijama dalje do maksimalno zadovoljenog efekta. Dodajmo još k tome: da svaki efekat iznad neutralnog, ako on nije sadržan samo u leksičkoj semantici, mora biti popraćen i svojom zvučnom komponentom, pa smo onda, čini nam se, na centralnim pozicijama u proučavanju lingvistike zvuka.

Osnovnu ideju ovde mogu demonstrirati samo na po kome probranom primeru, prozračnijem da se značaj ovog postupka shvati. Prikazujući stilističke vrednosti u Njegoševom Gorskom vijencu, Pavle Popović je, u svoje vreme, primetio kako je pesnik od jednog nimalo (ili, malo) poetskog izraza u jednoj narodnoj pesmi iz crnogorskog ciklusa napravio stihovanu rečenicu sa jednim od najvećih dometa u poetskom izrazu: **Kad dānašnjū prēmislīm vijēću, rāspālē me ūžāsa plāmovi!** U čemu su poetski efekti? — a) u Njegošu svojstvenoj snazi metafore; b) u nevelikom odstupanju od konvencionalnog reda reči, i c) u maksimalno zadovoljenoj strukturi rečenične intonacije. Intonacioni elementi: 1) rastuća rečenična inotnacija našla je svoju punu harmoniju sa

uzlaznom slogovnom intonacijom..., sa pauzama, sve u sve-mu vizuelna slika i zvučna slika u jednoj od najuspelijih po-dudarnosti. Koliko bi toga svega nestalo kad bismo stihove izgovorili istim rečima a sa drukčijim rasporedom zvuka! Uzmimo još kao primer Kranjčevićevu samo jednu rečenicu: I umrijeti ti ćeš kad počneš u ideale svoje sumnjati.

5. Signirajmo još samo jednu ideju općepoznatu u savremenoj lingvističkoj teoriji: svaki stilistički markiran izraz svoju pravu vrednost dobija u kontekstu situacije u kojoj je izgovoren (napisan), i u kontekstu, kažimo, profesionalnog i individualnog bojenog stila u načinu izražavanja. U stilu svakodnevnom bezbojne novinske komunikacije, u stilu praz-norečivih eksplikacija kojima se često pune novinski stupci, neće naći mesta ni dinamično građena rečenična forma, ni mnoga gramatička kategorija sinonimne gradacije. **Umrtvljena dinamika misli daje umrtvljenu dinamiku izraza.** Konfuzna misao rađa konfuzno zamagljenu eksplikaciju.

6. A sad nekoliko zaključnih napomena:

1) Na ovim principima zasnovana sintaksička analiza (mikroanaliza) mehanizam rečenične forme čini predočljivi-jim. U nastavne svrhe primenjena ona (ova analiza) treba da odigra vrlo značajnu ulogu.

2) Posebno analiza sintaksičke intonacije treba da da veliki doprinos razvijanju **lingvističkog sluha**; značaj za školsku nastavu, za opću kulturu standardnog jezika, za kultivi-sanje pozorišne dikcije posebno od velike važnosti.

3) Ne mali značaj je, mislim, još u tome: što se u toj sferi najefikasnije razvija opća misaona aktivnost, i na nivou školskog odgoja i na nivou naučnog istraživanja.

4) Sa ovih i sličnih polazišta idući, može (treba) da se razvija kompleksna, sveobuhvatnija, analiza umetničkog teksta.

Ja sam to pokušao na nekoliko primera stihovanog i proznog teksta:

a) dve-tri lirske narodne pesme: **Cvijet momče po pla-nini bralo** (crnogorska); **Ive jaše kroz orašje** (dalmatinska pesma); **Pokraj grada Sarajeva...**

b) analiza ogledana na dva pasusa umetničke proze na-šeg pripovedača Anđelka Vuletića (početak romana) — u studiji **Povezivanje leksičkih i sintaksičkih celira u rečenici** (Radovi ANU BiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 14, 1971. god.).

Ko bude više zainteresovan za ovakve analize, jasniju sliku će dobiti u dvema studijama u pripremi:

1) Akcenatske i intonacione studije, 2) Analiza stiha u srpskohrvatskoj lirskoj poeziji.

Napomene:

1

U svojim stilističkim studijama: **Osnovi za savremenu obradu srpskohrvatske rečenice**, Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12; **Problemi rečenične sinonimike**, Radovi XXXVIII, 13; **Povezivanje leksičkih i leksičko-sintaksičkih celina u rečenici**, Radovi XLI, 14, — ukazivao sam na pojave istoznačnosti izražene u različitim formama: a) leksičko-sintagmatska istoznačnost, b) istoznačnost u različitim sintagmatskim formama i c) istoznačnost u različitim formama proste i složene rečenice. Tom aspektu savremenog lingvističkog ispitivanja posvećena je (kao što i naslov kaže) druga od ovde pomenutih studija. U trećoj sam opet govorio o tome u svetlu sintaksičkih proseca koji se mogu okarakterisati u smislu: a) sintaksičke sinonimike i b) sintaksičke derivacije. U ovim mojim radovima čitalac će naći dosta ilustrativnih primera u kojima se reflektuje pojava sintaksičke sinonimike, pri čemu se (kao što se to, tradicionalno, pokazuje u leksičkoj sinonimiji) može govoriti: a) o apsolutnim i b) o druge vrste (nepravim, nepotpunim, tako da kažemo) sinonimima; u funkcionalnom smislu posmatrano, sinonimne forme, i sintaksičke kao i leksičke, u svom nastajanju i razvitku reflektuju se najviše, ako ne gotovo uvek, na sintaksičkom planu svoga funkcionisanja. Kao što je i ovde gore napomenuto, i teorijska lingvistička nauka i nastavna praksa u školi, sa ovih osnova polazeći, može da izvuče ne malo koristi, kao što je to savremenoj lingvističkoj nauci od skorijega vremena, teorijski rečeno, dovoljno poznato. U osnovi rečeno, ako se ne radi o običnim, stručnim dubletima, svaki posební sinonim, leksički kao i sintaksički, svoju upotrebu zasniva na planu stilistički **relevantne** i stilistički **neutralne** vrednosti. Kad je reč o sintaksičkim pojavama u konfrontiranju sinonimnih formi, ako je stručnjak naviknut na tradicionalna tumačenja svih pojava u funkcionisanju jezika (a nenaviknut još da se posluži i metodom **sintaksičkih transformacija**, što je nezaobilazno danas u proučavanju sintaksičke materije), može ostajati i zbunjen i sav ovakav posao za njega nov može primiti sa velikim potcenjivanjem.

2

Na ovaj referat, kratak koliko je bilo moguće pročitati pred kongresnim skupom, svoju kritiku u diskusiji dao je prof. M. Lalević. Budući da nije pristao da mi pismeno formuliše svoju diskusionu eksplikaciju /na što je, mislim, bio obavezan u smislu **pravog** naučnog ponašanja/, prinuđen sam da samo grubo reprodukujem njegovu misao. Govoreći o tom da i ne postoje

apsolutni sinonimi, Lalević je pokušao da ospori sinonimnost mojih primera kao što su forme vremenske rečenice: **Čim smo došli, počeli su da nam spremaju večeru/ /Tek što smo došli.../ /Kako smo došli.../**, i tako dalje. /Šta je on još rekao o spoljnoj strani /funkcija veznika/ i unutrašnjoj strani /sadržaju/ rečenice, to mi nije moguće reprodukovati, a bilo bi vrlo zanimljivo za ocenu Lalevićeve naučne misli tom prilikom iskazane.

Ko je dovoljno stručno i dovoljno pažljivo pratio Lalevićev rad u poukama o jeziku, objavljenim u beogradskoj Politici, odakle su proistekle i tri sveske pod naslovom **Srpskohrvatski u mom džepu** (pogrešno naslov **Srpskohrvatski** prema onom kako on tretira mnoge varijantne pojave, specifično hrvatskog izraza), lakše će moći shvatiti Lalevićev odnos prema građi koja funkcioniše na planu sinonimnih opozicija. Između ostalog, on je osudio u novije vreme nastalu reč **dodatni**, kao nepotrebnu pored reči **naknadni**. Šta da kažemo o takvom stručnom rezonovanju: **prvo**, to nisu izrazi sa adekvatnim značenjima, a **drugo**, i sledstveno tome, naš izraz se, po živoj potrebi intelektualnog izražavanja, svakodnevno bogati novim rečima zbog toga što nas starija leksička građa u mnogo slučajeva ne može zadovoljiti. U duhu njegove lingvističke **logicistike**, on je osudio i izraze kao **izgleda pored čini se** (kao da tobože nije našega domaćeg porekla), **ići kod lekara pored lekaru**; ne razumevajući kako nastaju i šta u jeziku funkcionalno znače frazeološke jezičke forme, on je osudio i izraz **po svaku cenu**, ili **pod svaku cijenu**, itd., itd. Kako bi se standardni jezik razvijao u svetlu ovako puristički konstituisane stručne reglementacije, to je jedan od krupnijih problema naše današnjice.